17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri'nde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri

Ramazan GÖKBUNAR[*]
Ali Rıza GÖKBUNAR[**]
Alpaslan UĞUR[***]

Özet

Maliye tarihi, savaşlarla yakından ilişkilidir. Sürmekte olan veya geçmişte kalmış savaşların giderlerini karşılamak üzere gelir bulma sorunu maliyecileri her dönem uğraştırmıştır.

17. yüzyılda Osmanlı ve Avrupa'daki savaşların finansmanında vergi toplama ve iç borçlanmayla ilgili maliye kurumlarının gelişimleri arasında benzerlikler vardır. Özellikle Fransa, Osmanlı kamu maliyesi kurumlarını en fazla etkilemiştir. Genelde devlet, özelde ordu ve savaşın finansmanı gereklerine göre şekillenmiş Osmanlı maliye organizasyonu, 17. yüzyıldan itibaren etkinliğini yitirmiştir. Dolayısıyla 17 ve 18. yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin ciddi mali bunalımlarla karşılaştığı çağlar olmuştur.

Bu çalışmada, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri'nde yaşanan savaşlar ve bu savaşların finansmanının ülkelerin mali yapısı üzerine etkileri genel bir yaklaşımla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Maliye Tarihi, Savaş, Mali Yapı, Vergi, Kamu Borçlanması*

The Impacts of Wars on Fiscal Structure in the Ottoman State and Western European States in the XVIIth Century

Abstract

Fiscal history is closely related to the wars. The very issues of funding sufficient funds to fund the obgoing military conflicts currently and those in the past have

[*] Doç.Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ramazan.gokbunar@bayar.edu.tr
[**] Yrd.Doç.Dr., Celal Bayar Üniversitesi, UBYO, argokbunar@hotmail.com
[***] Arş.Gör., Celal Bayar Üniversitesi, UBYO, alparslan.ugur@bayar.edu.tr

perplexed the public finance specialists termly.

There exist similarities in regard to the development of public finance institutions concerned with tax collection and domestic borrowing in relation to the financing of wars in the Ottoman Empire and the European context in the XVIIth century. In particular, France has been the most influential party with enormous impact on the Ottoman public finance institutions. Since the early XVIIth century, the Ottoman fiscal organization shaped by the requirements of government's in general, the military's and wars' financing, has lost its effectiveness. Therefore, XVIIth and XVIIIth centuries became ages when the Ottoman State faced vis a vis severe fiscal bottlenecks and crises.

In light of the perspective given above, this study elucidates wars gone through in the XVIIth century in the Ottoman Empire and the European State and their impact on the countries' fiscal structures with a general approach.

Key Words: *Fiscal History, War, Fiscal Structure, Tax, Public Borrowing*

JEL Classification Codes*: N20, N40, H30*

Giriş

Küçük-büyük, kısa-uzun süreli pek çok savaş ya da savaşlar dizisi tarihte çok önemli mali, sosyal ve siyasal etkilere yol açarak önemli değişimlere yol açmıştır.

Maliye bilim insanları, savaşların kamu maliyesini nasıl etkilediği gerçeğini birçok açıdan incelemektedir. Tarihe bakıldığında, kamu borçlanması ve vergi, savaş harcamalarıyla yakından ilişkilendirilmiştir. Savaşların neden olduğu vergilerdeki artış büyük bir etkiye sahiptir ve bu nedenle "vergilendirmeye ait savaş sonrası düzeyler savaş öncesi düzeylere dönmemekte, vergiler kabullenilmekte ve tartışılmamakta (Peacock-Wiseman Hipotezi)"; "toplumların savaşmak ve savaşı sürdürmek için istekliliklerinin değişiminde baskı altında olan hükümetler de savaş sonrası için sosyal adaleti sağlama gibi sözler vermek zorunda" kalmaktadır. Savaşlar, vatandaşların vergiye tepkilerini azaltmakta; savaş sonrasında da devleti daha öncesinde ihmal edilen sorunların çözümü konusunda zorlamaktadır (Bkz. Feldman ve Slemrod, 2009:138-155; Henrekson, 1993:53-71).

14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar ki uzun dönemde, hemen her devlet birbirine benzeyen iktisadi sorunlarla karşı karşıyaydı. Bu sorunların en başında "devletlerin kendi varlıklarını koruyabilmesi; büyük kentlerin, ordunun ve diğer kentlerin iaşelerinin sağlanması; vergi toplanması; uzun mesafeli ticaretin desteklenmesi/denetlenmesi; para arzının istikrara kavuşturulması" yer almaktaydı (Pamuk, 2000:10).

17. yüzyılda askeri başarılar, en yüksek vergi toplama kapasitesiyle kredi elde edebilme yeteneğine sahip devletlerin olmuştur. Dolayısıyla temelde belirleyici olan belli ölçüde devletlerin savaşmak için gerekli araçları kendisine sağlayan toplumdan mali kaynakları çekebilme gücü olmuştur. Örneğin; İngiltere, yüksek faiz oranları altında ezilen İspanya ve Fransa'nın aksine, yüksek oranda vergi toplayabildiğinden ucuz kredi alabiliyor ve Kıta Avrupası'ndaki rakiplerine karşı üstünlük sağlayabiliyordu. Nitekim bu durum, Yedi Yıl Savaşı'nın temel belirleyicisi olmuştur (Bkz. Reyhan, 2008:10-12). Bu savaş, Fransa'nın gerilemesine ve Fransız

İhtilali'nin başlamasına, İngiltere'nin topraklarının genişlemesine ve İngiltere'nin Amerika'da bulunan on üç kolonisi ile ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nin görece daha yüksek maliyetli savaşlar yaptığı ve geleneksel düzeninin zorlandığı 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl, Avrupa'da önemli değişimlerin kendini göstermeye başladığı bir döneme denk düşmektedir. Feodal ilişkilerin çözülüşü ile kapitalizmin ilerleyişinin büyük hız kazandığı 17. yüzyıl, Avrupa için açıkça bir bunalım yüzyılıdır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin savaşlarda aldığı üst üste yenilgiler iç sorunları, idari, askeri ve mali krizleri beraberinde getirmiştir.

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti ve birçok Avrupa devleti için sosyal huzursuzlukların ve isyanların kendini iyice hissettirdiği bir dönem olarak bilinir. 17. yüzyıl boyunca üst üste yitirilen savaşların gerekli kıldığı yüksek askeri harcamalar, bütçe açıklarının oluşmasına ve bu açıkların finansmanı için halka vergi salınması da isyanlara neden olmuştur. Bu dönemde kesintisiz süren savaş ve isyanların finansmanı, vergi gelirleriyle, kısa ve uzun dönemli borçlanmayla veya emisyonla karşılanmıştır.

1. 17. Yüzyılda Batı Avrupa Devletleri'nde Savaşlar ve Mali Yapı

1.1. 17. Yüzyıl Batı Avrupa Devletleri'nde Savaşlar

1480-1700 arasında İngiltere'de 29, Fransa'da 34, İspanya'da 36, İmparatorluk'ta 25 yıl süren savaşlar yapılmıştır. 1610 yılından sonra İsveç ve Avusturya Habsbug'ları her üç yılda bir iki yıl süren, İspanya her bir dört yılda üç yıl süren savaşlar yapmışlardır. Bu savaşlara daha uzun süren 80 yıl savaşları, 30 yıl savaşları da eklendiğinde savaşların Avrupa coğrafyasının tüm dengelerini derin bir şekilde etkilediği söylenebilir (Tallet, 1997:6). Özellikle 30 yıl savaşları süresince askeri alanda gerçekleşen gelişmeler gelecek yüzyılları da etkilemiştir. Bu savaşların sonucunda küçük muharebelerden topyekûn ve büyük alana yayılan savaşlara doğru bir değişim olmuştur. Bir milletin ekonomisi, savaşa aktif olarak katılmasına veya savaşta alacağı tavra bağlı hale gelmiştir (Bkz. Akçadağ, Ç. 2008:217-225).

Daha da önemlisi, bu dönemde Batı Avrupa ordusu hacim olarak büyümüştür. VIII. Charles'in 16. yüzyılın ilk yarısında 18 bin, I. Francis'in 1525'de 32 bin, II. Henry'nin 1522'de 40 bin, Kral V. Henry'nin 1552'de Metz'i kuşattığında 150 bin kişilik ordusu vardı (Greengrass, 2006:81).

Savaşlar ve isyanlar zaman zaman yerel kıtlıklara neden olmuştur. Köylülerin çiftlik hayvanları, atlar ve ilgili araç gereçlerine askerler tarafından el konulmuş, tarımsal üretim azalmıştır. Askerler yerel gıda stoklarını hatta gelecek yıllara ait ekinlerin tohumlarını da tüketmişlerdir (Tallett, 1997:161). Diğer yandan artan savaş maliyetlerini karşılamak için önce vergiler arttırılmış, bu artışların yeterli olmaması olağanüstü vergilendirmeye yol açmış, bu durum da halkın isyan etmesine neden olmuştur.

1596-1715 yılları arasında Avrupa'da küçüklü büyüklü 374 ayaklanma/karışıklık meydana gelmiştir.[1] İsyanlar, toplumun değerlerine bağlı olarak sosyal yapıya

[1] Avrupa'da 15. yüzyıl ile 16. yüzyılın başları, sosyal huzursuzluk açısından bir örnek oluşturur. Örneğin; İspanya'da 1476 yılındaki Fuenteovejuba (Andalusia) isyanında bütün bir köy, lordun öldürülmesinde ortak sorumluluk almış, geleneksel bir toplumsal isyan örneği göstermiştir. Almanya'da 1476 yılındaki Niklashausen ve Bundschuh isyanları gibi çok sayıda isyan görülmüştür. 1514 yılındaki Macar köylüleri

karşıydı ve geleneksel değerleri tehlikeye atıyordu (Kamen, 1999:138). Diğer yandan merkezi devletler, isyanlarla mücadele etmek için "önemli sayıda asker beslemek" ve "isyancılarla mücadele için de önemli miktarda askeri harcama yapmak" zorunda kalmışlardı.

16. yüzyılın ortalarında başlayan savaş yöntemlerinin ve teknolojisinin değişmesi önemli sonuçlara yol açmıştı. Öncelikle askerler ateşli silahlar kullanmaya başlamışlardı. Bu silahların ortaya çıkması askerlerin eğitilmesini de zorunlu kılmıştı. Askeri strateji uzmanları savunmalarını ateşli silahlara karşı yeniden düzenlemişlerdi. Silahlar savaş alanında çok sayıda kişiyi öldürerek önemli avantajlar sağlasa da çok sayıda askerin silahlanması devletlere önemli mali yükler getirmişti (Tallet, 1997:5-6). Ayrıca, bu maliyetlere "askeri devrim" olarak tanımlanan askeri değişikliklerin kamusal maliyetlerini de eklemek gereklidir (Greengrass, 2006:81).

15 ve 16. yüzyıl savaşlarındaki örgütsel ve teknolojik yenilikler ile büyük sayıda askere ve önemli miktarda sermayeye sahip olan devletler, net bir avantaj elde edip ya haraç toplayan devletlere karşı koyabilmiş ya da daha sağlam bir devlet yapısı kuran bir köken kalıbına girmeye zorlamıştır (Bkz. Black, 2009:105). Sonuç olarak, savaş ekonomiyi, ekonomi de savaşı etkilemektedir (Bkz. Çelik, 2010:227-246).

17. yüzyıl, klasik Osmanlı toplumu için önceki dönemlerden farklı özellikler gösteren ve değişik içerikte olayların yaşanmaya başladığı bir yüzyıl olmuştur. Çünkü, Osmanlı Devleti bu yüzyıla girerken rakibi olan Batı dünyasına karşı artık saldırı pozisyonunda değildir, aksine savunma pozisyonuna geçmiştir. Diğer yandan askeri alanda çağdaş tekniklerin yeterince uygulanamayışı sonucunda da Osmanlı orduları savaşlarda devamlı olarak yenilgiler almaya başlamıştır. Bu durum, her defasında başarısızlıkla sonuçlanan savaşların finanse edilmesi sorunu ortaya çıkarmıştır (Tızlak, 1994:51).

1.2. 17. Yüzyılda Savaşların Batı Avrupa Devletleri'nde Mali Yapı Üzerindeki Etkisi

Savaş zamanlarındaki en önemli güdü gelirleri artırmak olmuştur. Örneğin, 1550 ile 1750 arasında Fransa'da krala bağlı gelir ve harcamalar artış göstermiştir. Gelirler sadece barış zamanlarındaki harcamalara yettiğinden, savaş zamanlarında aşırı harcamalardan dolayı ya borçlanmalara gidilmiş ya da vergiler artırılmıştır.

soylulara karşı isyan etmişler. 1520 yılında İspanya'da büyük isyanın nedeni bütün sosyal sınıfların siyasi, ekonomik ve ulusal şikayetlerinden kaynaklanmıştır. 1548 yılında Saintonge, Angoumois ve Guyenne Bölgeleri'nde tuz vergilerinin artırılmasından dolayı kralın askerlerine isyan edilmiş, 1578 ve 1595 arasında Provence, Brittany, Perigord, Normandy ve Limousin Bölgeleri'nde çok sayıda köylünün katıldığı Croquants hareketi yaşanmıştır. Fransa'daki mali isyanlar bölgesel karakterli olmuştur. Ayrıca, 1620 ile 1650 arasında; Aix (1630), Languedoc (1632), Saintonge ve Angoumois (1636) ve Norman'da (1639) yaşanan isyanlar Kral XIV Louis'in dönemine kadar sonuçlandırılamamıştır. İsyana köylüler ve esnaflar katılmıştır. 1675'teki Breton'daki isyan yerel halkın vergilere karşı olan itirazlarından kaynaklanmıştır. Hasatın kötü olduğu 1585-1587 yılları arasında Batı Avrupa'daki siyasi krizlere, Fransa ve Hollanda savaşları eşlik etmiştir. 1590-1597 yıllarında hasatlar kötü gitmiş, fiyat düzeyi bozulması nedeniyle 1595'de Languedoc ve Naples gibi İngiltere'nin bazı bölgelerinde kıtlık baş göstermiştir. Krizler, İngiltere, Fransa, Avusturya, Finlandiya, Macaristan, Litvanya ve Ukrayna üzerinde büyük etki yapmış, daha önce yaşanmamış isyanlar bu dönemde görülmüştür. 1596-1597'de Finlandiya'da köylü ayaklanması yaşanmış, 1596'da İngiltere'de ayaktakımı (gündelikçi) isyan etmiş fakat isyanlardan bir sonuç elde edilmemiştir. 1593-1595 yılları arasında Fransa'da Croquant'ların büyük isyanları olmuştur. Avusturya'da Enns Nehri'nin ötesinde ve ülkenin baş şehri Linz'de 1525'den 1648'e kadar sürekli köylü ayaklanmaları görülmüştür (Bkz. Tallett, 1997:161; Kamen, 1999:138-140).

Örneğin; İspanya'da aynı dönem içinde kralın borçları artış göstermiş; 1621 ile 1650 arasında Danimarka'da borçların artışı ile savaşın maliyetleri arasında bir korelasyon sağlanmış; İngiltere'de savaş dönemlerinde vergi düzeyleri artırılmış, aşar (taille) ve tuz vergisi (gabelle) adıyla yeni vergiler toplanmış; vergi gelirlerinin esnek olmaması nedeniyle yüksek savaş maliyetlerin karşılanamaması sonucu Fransa'da devlete ait binalar, araziler satılmıştır. 1635 yılında Fransa'daki savaşın maliyetlerinin %89,6'sı bu yolla karşılanmıştır (Tallett, 1997:177).

16. yüzyıldaki savaşların ve ordunun finansmanı öncelikle kralların gelirlerinden karşılanmaya, gelirler yeterli olmayınca vergiler arttırılmaya çalışılmış, vergilemenin yeterli olmadığı durumlarda ise zengin aristokratlardan borçlanmaya gidilmiştir. Örneğin, 1598'de tahta çıkan Philip II Dönemi'nde, Castile'in tüm olağan gelirleri borca tahsis edilmek zorunda kalınmıştır. 1600'de, papalığın hazinesinin neredeyse yarısı ofislerini satan memurlara ödenmiştir. 16. yüzyılın sonunda Avrupa'nın en güçlü yönetimi bile borçluydu. Örneğin, 1533'de Fransa Kralı'nın vergi gelirleri 5 milyon livres iken, 1521-25 savaşının maliyeti 20 milyon livres olmuştur. François I'in 1515-47 yılları arasındaki 32 yıllık savaş harcamaları 102 milyon Livres olup, kralın yıl boyunca yaptığı toplam harcamalardan daha fazlaydı ve toplanan gelirin 2/3 civarındaydı (Greengrass, 2000:61-75).

Devletin mali uygulamalarından, çalışan sınıf ve köylüler sıkıntılar yaşarken toplumdaki bazı elitler ise devletin finansal ihtiyaçlarından dolayı önemli avantajlar sağlamıştır. Devletin finansman açığı, büyük finansörlerin oluşmasını sağlamıştır. Ludovico Nicola ve Cremona'daki Affaitati ailesi, Burgos'daki Malvenda, Ausburg'daki Fuggers gibi finansörler devlete borç vererek önemli kazançlar sağlamışlardı. Bireysel ve grup halindeki finansörler devlete verdikleri borçlar karşılığında krala ait vergileri toplama hakkını elde etmişler, gelecek gelirlere talip olmuşlardı. Ülkelerde farklı şekillerde vergi iltizamları görülmüştür. Örneğin, 1620 ve 1630'larda Dutch Spierinck Kardeşler, Baltık kıyılarında İsveç ülkesine giren gemilerdeki malların toplam değerinden %5 oranında vergi kesmişlerdir. Finansörler sadece devletin gemilerini artırmamış, asker besleyerek sınırların güvenliğini de sağlamışlardı. Birçoğu da ülkedeki silah üretim tekelini eline alarak kazanç sağlamış, kısacası ülkelerdeki ekonomik yaşamın her aşamasında etkin olmuşlardır (Tallett, 1997:181-182).

2. 17. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Savaş ve Mali Yapı

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde uzun süren savaşlar meydana gelmiştir. Bunlar Osmanlı-İran (Safevi) Savaşları (1577-1639), Girit'in Fethi (1645-1669), Lehistan Seferleri (1620-1676) ve Osmanlı-Avusturya Savaşları (1593-1699)'dır. Ayrıca, 17. yüzyılda idari, askeri ve mali alanlarda bozulmalar yüzünden İstanbul'da ulufe dağıtımı nedeniyle Yeniçeri Ayaklanmaları, Celâli İsyanları, bağlı beylik ve özel yönetimli eyalet isyanları (Eflak, Boğdan, Erdel, Bağdat, Basra ve Trablusgarp gibi bölgelerde) yaşanmıştır.

Klasik dönem Osmanlı mali sistem dengesi çeşitli sarsıntı ve yıpranmalara rağmen 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar ayakta kalabilmiş, bu dönem içinde merkez ve taşra orduları cephelerde gerekli işbirliğini gerçekleştirerek savaşların çoğunlukla lehte sonuçlanmasını sağlamıştır. Fakat 1645'de başlayan Girit Savaşı'yla birlikte, savaşların niteliği açısından yepyeni bir döneme girilmiştir. Artık uzun ve maliyetli savaşlar dönemi başlamıştır. Nitekim 1645'de başlayan Girit Savaşı yirmi beş yıl

sürmüştür. Yüzyılın ortasında baş gösteren Erdel İsyanı da yıllarca Osmanlı Devleti'ni uğraştırmış ve sonunda Avusturya ile 1663 yılında savaşa girilmiştir. 1672 yılı Lehistan ile savaşların başlangıcı olmuş ve bu savaşlar 1676'ya kadar sürmüştür. 1678-1681 arasında Ruslarla savaşlar yapılmış ve 1683 yılında Avusturya ile yeniden başlayan savaş; Rusya, Lehistan ve Venedik'in de karışmasıyla iyice büyümüş ve Osmanlı Devleti ard arda yaşanan yenilgilerden sonra Batıda büyük ölçekte toprak kaybettiği ilk antlaşma olan 1699'da Karlofça Antlaşması'nı imzalamıştır (Çelik, 2004:22). Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti için duraklama dönemi biterken, gerileme dönemi başlamıştır.

Savaşların en önemli amacı sadece cihat (gaza) ya da herkesin İslamiyeti kabul etmesini sağlamak değildi. Diğer en önemli amaç gelir elde etmekti. Nitekim, bu konuda, "Ele geçirilen ülkelerde gerçekten herkes Müslümanlaştırılsaydı, 1525 yılında toplam imparatorluk gelirinin beşte birine eşit olan cizyeyi (baş vergisi) verecek kimse kalmazdı" şeklinde gerçekçi değerlendirmeler yapılmaktadır (Bkz. İnalcık, 2000a:448). Ancak savaşlar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin asker ihtiyacı bir yandan artarken, savaşların teknolojik yapısının değişmesi nedeniyle piyasa ve sürekli olarak ordu bünyesinde bulunan askere ihtiyacın da artması asker sayısını artırmıştır. 1550 yıllarda Yeniçeri sayısı on-oniki bin kişi iken bu sayı yüzyıl sonuna doğru yirmi altı bini aşmış, 1650'lerde elli beş bin civarına ulaşırken 17. yüzyılın sonunda ise yüz binin üzerine çıkmıştır (Uzunçarşılı, 1998:618).

2.1. Savaş Teknolojisi ve Orduların Niteliğindeki Değişim

Savaş teknolojisinde ilerleme, savaşlarda barutun kullanımının giderek artması ve orduların bürokratik denetimindeki gelişmeler birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Ok ve kargı kullanan askerlerin, teçhizat depolarından uzakta savaşmaları mümkün iken, silahları için sürekli olarak barut ve kurşun sağlamak zorunda olan topçular ve tüfekli askerler için bu durum söz konusu değildi. Barut ve kurşun yapımında kullanılan malzeme her yerde kolay bulunmadığından ve birliklerin kendileri tarafından imal edilemediğinden, bu silahları kullanan askerler, patlayıcı madde stokunu denetimleri altında bulunduranlarla doğrudan doğruya bağlı kalmışlardır. Böylece merkezi yönetimin temsilcileri, başkentten yüzlerce hatta binlerce mil ötede bulunan birlikler üzerinde bile, günü gününe ve gerçekten etkileyici bir güç uygulama olanağına kavuştular (Mcneill, 1984:90). 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, süvari saldırılarıyla geçen meydan savaşlarının daha seyrek görülmesi; tüfekçilere, keskin nişancılara ve hareket yeteneği olan piyadelere gereksinimi artırmıştır (Griswold, 2000:10).

Ateşli silahların öneminin artması -teknolojik yenilikler konusunda dikkate değer bir açık fikirlilik- Osmanlılar'ın 1300 sonrası yüzyıllardaki başarılarının açıklanmasına da yardım eder. Osmanlı orduları, yüzyıllarca ateşli silahları düşmanlarına oranla çok daha büyük ölçeklerde, etkili biçimlerde ve daha erken tarihlerde kullanmışlardır. 14 ve 15. yüzyıllar ile 16. yüzyıl başlarında Osmanlı ordularının zaferlerinde teknolojik üstünlük genellikle anahtar rol oynamıştır. Örneğin, toplar ve ateşli silahlarla donatılmış piyade kuvvetleri, hem Balkanlar'da hem de Safavi Savaşları'nda Osmanlılara önemli teknolojik üstünlük sağlamıştır (Quataert, 2002:64).

16. yüzyılın ortalarında tımarlı sipahilerin Osmanlı ordusunun temelini oluşturduğu dönemde, askeri harcamaların yaklaşık %30-%40'ı sipahilerin kırsal nüfustan topladıkları ve yerinde harcadıkları kaynaklarla karşılanmaktaydı. Böylece

devlet, başlıca gelir kaynağı olan tarımsal üretimi tımar sistemiyle kontrol ederek doğrudan vergi toplama yükünden kurtulmakta ve askeri harcamalarına kaynak oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu dönemde devletin vergi algısı daha çok askeri harcamaları karşılamak şeklindeydi. Ok, yay ve kılıçla donanmış sipahiler, Avusturya'nın tüfekli askerleri karşısında etkinliğini kaybedince, Osmanlı ordusunda ağırlık, ateşli silahlarla donatılmış sürekli merkez ordusuna kaydırıldı. Bu değişikliğin mali yükü, merkez hazinesinden karşılanmak zorunda kalındı (Pamuk, 2000:145). Savaş teknolojisindeki değişiklikler nedeniyle merkezde daha büyük ve daimi ordular oluşturma gereği ortaya çıkınca, mali sistemin özünü oluşturan tımar düzeni hem askeri hem de mali önemini yitirmeye başladı. Böylece devletin tarımsal artığın daha büyük bir bölümünü merkezde toplaması yönünde baskılar yoğunlaştı. 16. yüzyılın sonlarına doğru bütçe açıkları kronikleşince devlet, tımar düzenini terk ederek iltizam-esham sistemine geçmeye başladı. Üretim ilişkilerinde işletme şeklindeki vergi kaynağı olan mukataa (iltizam) adı verilen birimlerden belirli süreler için vergi toplama ayrıcalığı müzayede yoluyla satılmaya başlandı. Mali koşulların bozulması, merkezi devletin iltizam sistemini iç borçlanma amacıyla kullanma eğilimini de güçlendirdi (Pamuk, 2000:94).

2.2. Savaşın Finansmanı

Osmanlı Devleti, askeri harcamalarının önemli bir bölümünü (%70) iç hazine gelirlerinden karşılamıştır. Osmanlı Devleti'nde öncelikle büyük bir orduya sahip olmanın maliyeti "dirlik/tımar sistemi" ve "vergi muafiyetlikleri" uygulayarak azaltılmaya çalışılmıştır.

17. yüzyılda savaşların finansı için padişahlar, kendilerine tahsis edilmiş olan iç hazineden merkezi hazineye nakit para veya altın, gümüş gibi değerli madenler aktarmışlardır. İç hazine, padişaha ayrılan haslarla ve diğer gelir kaynaklarıyla da sürekli olarak desteklenmekteydi. Savaşların yoğunlaştığı 1670'ler ve 1680'lerde iç hazineden merkezi hazineye yılda ortalama yüz milyon akçenin üzerinde kaynak aktarılmıştır. Ancak giderek büyüyen askeri harcamalar karşısında iç hazinenin sınırlı kaynakları yetersiz kalmıştır. Nitekim, 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde iç hazinenin kaynakları büyük ölçüde tükenmiştir (Pamuk, 1999:203).

Osmanlı Devleti, sivillerin vergi muafiyetlikleri karşılığında orduya hizmet etmelerini sağlayarak savaş ve ordu harcamalarının azaltılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu şekilde sınırlı sayıda müstahkem mevkilerde de olsa, yerli nüfus bir yedek kuvvet olarak istihdam edilmiştir. Böylece ordunun büyük bir bölümünün bütün imparatorluk sathına yayılarak yüzlerce kalede hareketsiz kalması önlenmiştir. Örneğin; "Uzun Hasan'a karşı girişilen savaşta gösterdikleri sadakat karşılığı" Konya ve Kayseri halkının tümü, Arnavutluk'daki Akçahisar (Croia) halkı İskender Bey'in saldırısından önce kalenin savunması karşılığında vergiden muaf tutulmuştur (İnalcık, 2000:449).

2.3. 17. Yüzyıldaki Savaşların Mali Sistem Üzerindeki Etkisi

16. yüzyılın başlarında Macaristan, Suriye, Mezopotamya ve Mısır gibi yeni bölgeler de İmparatorluğa katılmıştı. Askeri başarılar, İmparatorluğun genişlemesi ve Mısır gibi yeni eyaletlerden merkeze akan gelirler, kamu maliyesini güçlendirmişti. Ancak yüzyılın ortalarından itibaren İmparatorluğun genişleme süreci sınırlarına ulaşmıştı. Yüzyılın ikinci yarısında doğuda Safeviler'le batıda ise Habsburglar'la girişilen uzun ve yorucu savaşlar, merkezi hazinenin daha önceki dönemde oluşturulan rezervlerini tüketmişti (Pamuk, 2000:145).

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü buhranı ağırlaştıran ve mevcut kurumlarına yayılan bir başka gelişme de maaşlı (ulufeli) asker sayısının artmasına yol açan bir olgu olarak savaşlarda ateşli silahların kullanılmasının yaygınlaşması ve yaya ordusunun ön plana çıkması olmuştur (Öz, 1997:39). Osmanlı Devleti'nin genişleme döneminin sona ermesiyle birlikte, zaferle sonuçlanan savaşlardan elde edilen ganimet ve diğer gelirlerin sonu gelmişti. 17 ve 18. yüzyıllarda uzun süren ve sık sık yenilgilerle sonuçlanan savaşlar, kamu maliyesi üzerinde çok büyük bir yük oluşturmaya başlamıştı. 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı maliyecilerinin daha önce karşılaşmadıkları bir tarzda kronik "bütçe" açıkları oluşmaya başladı. Aşağıdaki Tabloda 1523-1696 yılları arasında bütçe gelir ve giderleri yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi sürekli artan kamu giderleri karşısında bütçe gelirleri yetersiz kalmış ve sürekli olarak bütçe açıkları artmıştır.

Tablo 1: 1523-1748 Yılları Arası Osmanlı Bütçeleri

Yıllar	Endeks	Gelirler (Akçe)		Giderler		Bütçe Açıkları	
		Nominal	Reel	Nominal	Reel	Nominal	Reel
1523-4	100	116.888.385	116.888.385	118.783.849	118.783.849	-1.895.464	-1.895.464
1565-6	100	183.088.000	183.088.000	189.657.000	189.657.000	-6.569.000	-6.569.000
1566-7	93	348.544.150	324.703.730	221.532.453	206.379.630	127.011.697	118.324.100
1592-3	53	293.400.000	154.17.3.020	363.400.000	190.894.020	-70.000.000	-36.721.000
1608	44	503.691.446	225.530.870	599.191.446	264.723.370	-95.500.000	-39.192.500
1654	42	537.356.433	225.635.960	658.358.459	276.444.770	-121.002.026	-50.808.810
1666-7	35	553.429.229	194.530.370	631.861.656	222.099.360	-78.432.427	-27.568.990
1687-8	35	700.357.065	246.17.5.500	901.003.350	316.702.670	-200.646.285	-70.527.17.0
1691-2	26	818.188.665	210.274.480	929.17.3.910	238.979.690	-110.985.245	-28.705.210
1696-7	26	938.672.901	241.238.930	1.096.17.8.240	281.717.790	-157.505.339	-40.478.860

Kaynak: Tabakoğlu, A. (1985),Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul: Dergah Yayınları, 17.

17 ve 18. yüzyıllarda giderek daha maliyetli hale gelen savaş olgusunun Batı Avrupa'nın merkantilist gelişiminde etkisi söz konusudur. Sürekli ordular ve tahkimat sanatındaki ilerlemeler, askeri harcamaları sürekli olarak artmıştır. Osmanlı Devleti'nde savaşların devlete getirdiği mali yük önceleri klasik çözümlerle sağlanan gelirlerle karşılanmaya çalışılmıştır. Bu gelirlerin bir bölümü özellikle ağır silahların yapımında kullanılacak alt yapıların hazırlanmasına harcanmıştır (Çelik, 2004:30-31).[2]

16. yüzyıl sonunda başlayan ve 17. yüzyılda devam eden savaşların getirdiği maliyetleri karşılamak amacıyla Osmanlı Mali Sisteminde aşağıdaki değişimler yaşanmıştır.

[2] 16. yüzyılda ise bu alanda devlet tarafından yapılmış yatırımların arttığı görülür. Yalnızca zengin devletler yeni savaşların masalsı giderlerine katlanabilmişlerdi. I. François, Fransa'da bu tür imalathanelerden on bir tane kurmuştu ve hükümdarlığının sonlarında Krallıkta on üç silah imalathanesi vardı. İspanya'daki katolik kralların siyaseti Medina del Compo ve Malaga'daki silah imalathanelerine dayanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise Fatih ve II. Bayezid Dönemlerinde inşa edilen Tophâne-i Amire ve buna bağlı binalar bulunmaktaydı. Kanuni Döneminde bütün bu binalar yıkılarak yerlerine yeni ve büyük bir Tophâne binası yapılmıştı (Bkz. Çelik, 2004:31).

2.3.1. Tımar Sisteminden İltizama Geçiş

Yaşanan ekonomik krizin sonuçları devleti mali konularla doğrudan uğraşmaya zorladı. Hazineye gelir akışının sağlanması için eski vergilerin daha etkin bir şekilde toplanması ve yeni vergiler konulması gerekiyor, bu da idari mevkilerin yeniden düzenlenmesini gündeme getiriyordu. Tımar[3] gibi dolaylı vergilendirme yöntemlerinin yerine doğrudan vergilerin konulması gerekiyordu. Bu nedenle, cizye ile ağır savaş şartları nedeniyle devamlı toplanan bir vergi haline gelen avarız vergilerinin, daha çok ve etkin bir şekilde toplanabilmesi için köklü bir düzenleme yapılmıştır. Vergi toplama işlerinin kapıkulu birliklerinden kimselere, saray çalışanları ile başka merkezi görevlilere verilmesiyle taşrada yeni elitler sahneye çıktı. Sonraları 17. yüzyılın sonlarına doğru, çözüm olarak iltizama yönelinmiştir (Barkey, 1999:75).

Osmanlı iltizam sisteminin esnekliği, mültezimlerin vergi tahsil işlerini kolaylaştırıcı bir etmendi. Mültezimler aldıkları işi mekân temelinde bölüp, ortaya çıkan hisseleri bu tür gelirleri daha iyi toplayabilmek için kendisine karşı sorumlu olacak yerel alt-mültezimlere satabiliyorlardı. İltizam hiyerarşisinin tepesinde ise, payitahtın büyük servet sahibi bankerleri yer alıyordu. Bu bankerlik rolünü üstlenen zengin sarraflar, mültezimlere kredi açmak ve kefil olmak suretiyle onların hazineye olan sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlıyorlardı (İnalcık, 2000:105).

17. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti, iltizam sistemini hem vergi toplama hem de kısa vadeli iç borçlanma için kullanmaktaydı. Ancak 16. yüzyılın sonlarından itibaren bütçe açıkları kronikleşince, devlet iltizam sistemini vergi toplamaktan çok iç borçlanma yönünde kullanmaya yönelmişti. Ayrıca, iltizam kontratlarının süreleri uzatılmış, böylece müzayedeleri kazanan ve devlet adına vergi toplayacak kişi ya da ortaklıklardan daha yüksek oranlarda peşin ödeme talep edilmeye başlanmıştı (Pamuk, 2000: 206).

2.3.2. Malikane Sistemine ve Mukataa Usulü Geçiş

Kamu harcamaları içinde en büyük bölümü almakta olan merkeze bağlı ordu ve bürokrasiye mensup bir kısım ulufeliye, maaşlarını devlete terk etmeleri karşılığında, bazı mukataalar yine aynı şekilde, yıllık vergilerini hazineye ödemeye devam etmek üzere ömür boyu iltizama verilmeye başlandı. Böylece devlet, herhangi bir gelir kaybıyla karşılaşmadan bir bölüm maaş ödemelerinden kurtulmuş oluyordu. Ayrıca tımar sistemindekine benzer tarzda, ömrü boyunca kârı kendisine ait bulunacak bir vergi kaynağı, çıkarı gereği himaye etmek isteyecek bir koruyucuya kavuşmuş oluyordu (Genç, 2000:103).

1697'de malikâne alanlar da bunları gayri resmi mültezimlere ihale ettiler. İkinci, üçüncü el iltizamlar bile söz konusu oldu. Bu hayat boyu iltizamların miras yoluyla

[3] Osmanlı Devleti, iltizam düzenini 17. yüzyılın sonlarına kadar küçük değişiklerle sürdürmüştür. Ancak 15 ve 16. yüzyıllarda devletin vergi gelirlerinin sadece sınırlı bir bölümü iltizam düzeni çerçevesinde tahsil edilmekteydi. Vergi gelirlerinin en büyük bölümü tımar düzeni çerçevesinde sipahiler tarafından tarım üreticilerinden yerel ve âyni olarak toplanıyordu. Sipahiler, bu kaynaklarla belirli sayıda askeri silahlandırıp eğittikten sonra sefer zamanında orduya katılıyorlardı. Tımar düzeninin para kullanımı ve kamu maliyesi açısından önemli sonuçları vardı. Her şeyden önce tımar düzeninde vergiler yerel olarak toplanmakta ve yerel olarak harcanmaktaydı. Vergi gelirlerinin önemli bir bölümü merkez hazinesine girmiyordu. Merkezi devletin, tarımsal arttığın daha büyük bir bölümüne doğrudan el koyma çabalarının ikinci ve uzun dönemde daha önemli sonucu ise dirlik düzeninin ya da tımar sisteminin gerilemesi ve "iltizam" düzeninin tarımsal kesime yayılması olmuştur (Pamuk, 1999:93-147).

geçişi, kısa bir süre sonra kabul edildi (Tezel, 1994:56). Kamu maliyesi alanında iltizam sisteminden malikâneye doğru dönüşümle, her şeyden önce devletin uzun dönemli borçlanması öngörülmekteydi.

2.3.3. Yeni Vergiler

Fiyat Devriminin etkisiyle sipahilerin tarımsal üreticilerden nakit olarak topladıkları çift resmi (yıllık vergi) gibi vergiler erozyona uğramaktaydı. Merkezi devlet, söz konusu vergilerin miktarlarını artan fiyatlarla birlikte sık sık yeniden düzenlemek yerine, savaş gibi olağanüstü durumlarda doğrudan doğruya topladığı avarız-ı divaniyye ve tekalif-i örfiyye gibi olağanüstü vergileri sık sık talep etmeye başladı (Pamuk, 1999:147).

Avarız[4], avarızı divaniye veya tekalif-i örfiye, 16. yüzyılın sonlarına kadar, olağanüstü dönemlerde alınan ve miktarı doğrudan divan-ı hümayun tarafından belirlenen bir vergi türüydü. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimata kadar devam eden bu vergi, tahakkuk ve tarh usulleri bakımından diğer vergilere göre farklılık göstermekteydi. 17. yüzyıla kadar bu vergi genellikle savaş harcamalarının karşılanması için toplanmış ve bu yönüyle geçici bir nitelik göstermişti. Fakat 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı para sisteminin çöküşü ve vergi düzeninin iyileştirilememesi nedeniyle avarız, her yıl düzenli toplanan, devamlı ve nakdi bir vergi haline getirilmiş; miktar itibarıyla öşür haricindeki resm-i çift, bennak, ispenç vs. gibi kişi başına alınan bütün vergileri geçmiştir. Aynı şekilde savaş zamanlarında halktan, un ve hububat olarak toplanan olağanüstü bir yükümlülük olan nüzul zahiresi de ayni olmaktan çıkıp nakdi hale gelmiştir. Esas itibarıyla örfi bir vergi olan avarızın şer'i hale getirmeye çalışıldığı da olmuştur (İslam Ansiklopedisi, 1991:108-109).

17. yüzyıldaki mali bunalımı çözme adına tütün, şarap ve kahve gibi ürünlerin satışları vergiye tabi tutulmaya başlamıştır. Tütün 17. yüzyılın büyük bir bölümünde içilmesi yasak bir madde olduğundan vergilendirilmesi söz konusu değildi. Ancak tütünün vergilendirilmesi 17. yüzyılın sonunda genelleşmiştir. Tütün II. Süleyman Dönemi (1687-1691)'nde hem dönüm üzerinden vergilendirilmiş hem de gümrük resmine tabi kılınmıştır. Mali darlıklardan dolayı "resm-i hamr" mukataası hasılı için serbest bırakılmıştır (Tabakoğlu, 1985:274). II. Süleyman Dönemi'nde kahveden de resm-i bid'at adıyla bir gümrük vergisi alınmaya başlanmıştır. Diğer yandan vergi gelirlerini artırabilmek amacıyla, 1690'da cizye vergisinde yeniden düzenlemeye gidilmiştir. Tek tip cizye yerine zenginlerden 816, orta gelirlilerden 408, fakirlerden

[4] Avarız mükellefi olanlar, askeri sayılmayan reayadır. Askeri deyimin içerisine fiilen askerlik hizmeti yapanların dışında ulema, sadat, derbentçi, tuzcu, çeltükçi, ortakçı, katrancı, doğancı, vakıf reayası vs. gibi birçok zümreler de dahildir. Asker sınıfına girenler avarız türü vergiden muaf olmakla beraber, ticaretle uğraşanlar bunun dışındadır. Avarız mükelleflerinin belirlenmesi konusunda belirli bir kuralın bulunmadığı görülmekte; bölgelere, halkın gelir durumuna ve sahip olunan gayrimenkule göre değişen ölçülerde oranlar belirlendiği anlaşılmaktadır. Kişilerin avarız mükellefi olması için ev, tarla, dükkan vs. gibi bir gayrimenkul sahibi olmaları şarttır. Avarız hanesinin gerçek hane ile ilgisi yoktur. Hane, genel olarak ev demektir. Osmanlı vergi düzenlemelerindeki anlamı ise bir evde oturan evli çifttir. Avarız hanesi ise 3, 5, 7, 10 ve 15 evden oluşan bir vergi birimidir. İmparatorluğun her yeri için standart bir avarız hanesi birimi de yoktu. Her kaza için farklı ölçüler esas alınmıştır. Bazı yerlerde on hane, bir avarız hanesi olarak kabul edilirken; bazı yerlerde bu sayı on beş yirmiye çıkabilmektedir. Devlet, bir kazadaki avarız hanelerini belirledikten sonra avarız ve nüzul zahiresi ya da kürekçi bedeli toplanırken hane başına düşen miktarı her yıl için belirlemekte ve buna göre vergi toplamaktaydı. Dolayısıyla avarız tahrirleri avarız vergisinin toplanması açısından büyük önem taşımaktadır (Bkz. İslam Ansiklopedisi, 1991:108-109).

204 akçe istenmekteydi. Yapılan bu düzenleme dönemin en kalıcı ve mali bakımdan en yararlı gelişmesi olmuştur. Düzenlemeden sonra, Tablo 2'de de görüldüğü gibi cizye gelirlerinde büyük bir artış gözlenmiştir (Tabakoğlu, 1985:274).

Tablo 2: 1690-1748 Yılları Arası Cizye Gelirlerinin Bütçe Gelirleri İçindeki Oranı

Yıllar	Cizye Gelirleri	Bütçe Gelirleri İçindeki %
1691-2	223.258.191	23.7
1692-3	409.569.392	35
1688-9	533.270.820	42.5
1701-2	537.535.400	45.5
1702-3	546.452.360	48.2
1710-1	587.460.250	47.5
1746-7	629.142.360	40.7
1748	634.573.440	38.4

Kaynak: Tabakoğlu, A. (1985), Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**,** İstanbul: Dergah Yayınları, 17.

2.3.4. Tağşiş (Devalüasyon)

16. yüzyılın başlarında 1580'lere kadar Osmanlı sikkelerinin gümüş içeriklerindeki değişme çok sınırlı kalmıştı. 1500 yılında Osmanlı darphaneleri, 100 dirhem gümüşten 420 akçe keserken, 1580'lerin başında 450 akçe kesmekteydi. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ve giderek yoğunlaşan mali güçlükler ile İran'la girişilen uzun/yıpratıcı savaşlar merkezi devleti ek gelir kaynakları yaratmaya zorladı. 100 dirhem gümüşten 450 yerine 800 akçe kesilmeye başlandı. Böylece devlet tedavüle sürdüğü akçe miktarını yaklaşık iki katına çıkarmış oluyor ve aralarındaki farkı bir kez için gelir olarak kullanma olanağını elde ediyordu. 17. yüzyıl başlarında da 1000 ve hatta 1400 akçe kesilmeye başlandı. Devletin mali güçlükleri, toplumsal ve siyasal sorunları daha ağırlaştırdı. Her tağşiş işleminden sonra maaşları yeni sikkelerle ödenen ve satın alma güçleri azalan yeniçeriler ayaklandı. Yeniçerilerin isteklerinin ve tağşişlerin sonu gelmedi. Bu ortamda fiyatlar 16. yüzyılın başındaki düzeyleri altı katına doğru arttı (Pamuk, 1999:143).

Akçenin 17. yüzyıldaki istikrarsızlığı ve daha sonra piyasalardan kayboluşu, Osmanlı yönetimi için önemli sorunlara yol açmıştı. Devlet kendi para birimi üzerindeki denetimini kaybedince, ekonomi üzerindeki denetimini daha da azaltmıştı. Ayrıca, akçenin yokluğunda devlet, tağşişe başvurarak ek gelir sağlama olanağını da kaybetmişti. Daha da önemlisi, para düzeninin çözülüşü ve Osmanlı piyasalarında tümüyle yabancı sikkelerin kullanılması, siyasal ve simgesel olarak da olumsuz bir görüntü oluşturuyordu. 17. yüzyılın ikinci yarısında devlet yeni para birimi oluşturmak için birkaç kez girişimde bulunmuş, ancak bunlar savaşların ve mali güçlüklerin sürmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı (Pamuk, 2005:308-309).

Tağşiş uygulamaları istisna olmaktan çıkarak Osmanlı maliyesi için yüzyıllar sürecek mali bunalımın başlangıcı oldu.

2.3.5. Müsadere

Osmanlı Devleti'nin müsadere sistemiyle zaman zaman esas olarak aşırı zenginleşen askeri sınıf mensuplarının, ara sıra sarraf ve tacirlerin servetlerine el koyduğu görülmüştür.[5] 17. yüzyıl içinde kıdemli devlet görevlilerinin biriktirdiği servetlerin müsaderesi, düzenli bir vergi toplama yöntemi olarak kullanılmaya başlandı. Gönderildiği eyalette insafsız bir talanla büyük servetler biriktiren paşa-valiler idam ediliyor, servetlerine merkezce el konuyordu (Tezel, 1994:54). Örneğin; Viyana Kuşatması'nın başarısızlığından sorumlu tutulan Kara Mustafa Paşa'nın tüm serveti müsadere edilmiştir. Müsadere sonucunda elde edilen gelir (225 milyon akçe) dönemin merkezi bütçe gelirlerinin yaklaşık %20'si kadardı (Özvar, 2003:16).

Padişah IV. Mehmet Dönemi (1648-1687)'nde artan mali sıkıntıları gidermek için tımar gelirlerinin %50'si müsadere edilmiştir. Kanuni Dönemi'nde sayıları 200 bini bulan tımarlı sipahi ve cebelilerin sayıları, 1768'de 20 bin kişiye düşürülmüştür (Cin, 1985:65).

2.3.6. Mali Sistemdeki Değişimin Etkileri

Mali koşulların bozulması, merkezi devletin iltizam sistemini iç borçlanma amacıyla kullanma eğilimini de güçlendirdi. 17. yüzyılda iltizam sözleşmelerinin süreleri bir ile üç yıldan üç ile beş yıla, hatta daha uzun sürelere çıkarıldı. Müzayedede belirlenen fiyatın giderek artan bir bölümü de peşin talep edilmeye başlandı. Böylece iltizam düzeni bir tür iç borçlanmaya dönüştürülüyor, geleceğin vergi gelirleri merkezi devlet tarafından güvence olarak kullanılmış oluyordu. Merkezi devletin ödemelerin daha büyük bir bölümünü peşin talep etmesi, iltizam müzayedelerine katılanların kendilerine daha güçlü ve daha uzun dönemli finansman kaynakları bulmaları zorunluluğunu ortaya çıkardı. İltizam müzayedelerine katılan yüksek düzey bürokratların ve diğer girişimcilerin ardında ise, bir yanda büyük sermaye sahipleri, diğer yandan da vergi toplama sürecini örgütleyecek ve gerektiğinde sözkonusu vergi birimini parçalara bölerek taşeronlara devredecek kişilerden oluşan ortaklıklar yer almaktaydı (Pamuk, 2000:95). 17. yüzyılda merkezi devletin gücünün gerilemesiyle iltizam sözleşmeleri üzerindeki denetimi de azaldı.

İltizam sistemi, bir sermayedar zümresinin yükselişiyle birlikte, Osmanlı ekonomisinin bütününü derinden etkileyen spekülatif işlemlerin gelişmesine yol açtı. İstanbul'un gümrük bölgesi ya da Sırbistan altın ve gümüş madenleri gibi, her birine 10 ila 20 milyon akça değer biçilen muazzam iltizam birimlerinin elde edilmesi ve idaresi, Türk, Rum veya Yahudi yatırımcıları gerektiriyordu. Gerek Osmanlı tabiyetinde gerekse yabancı tüccar olarak Galata'da yerleşmiş bulunan İtalyanlar da bu tür büyük iltizam işlerine katılıyorlardı (İnalcık, 2000:104).

İltizam sisteminde mültezimin vergi kaynağını ne kadar süreyle kontrolü altında tutabileceğini bilmemesi, mukataanın aşırı ölçüde sömürülmesine yol açıyordu. Bu belirsizlik karşısında mültezim, en kısa zamanda yatırımının karşılığını vergi

[5] Klasik Osmanlı Devleti'nde orta sınıflar genellikle devletin emrinde veya bizzat devlet hizmetinde çalışıyorlardı ve devletin kontrolü dışında sosyal, ekonomik ve kültürel bir varlık gösteremiyorlardı. Devletin toplumu ve kültürü yönlendirmesi, geniş çapta ekonomiyi ve toprak rejimini kontrol etmesine bağlıydı. Loncalar, gedikler vs. aracılarla devlet, şehirlerin üretim sistemini hem denetliyor, hem de vergilendiriyordu. Toprak rejimi, mali-ekonomik yapıyı ve politikaları belirlemekteydi. Tımar sistemi, hem arazi mülkiyetinin devlet elinde kalmasını sağlayan hem de vergilerin toplanmasını kolaylaştıran ve bu arada arazinin birkaç toprak sahibinin elinde toplanmasını engelleyen bir güç olmuştu. Devleti temsil eden idareci kadronun ana amacı, ekonomik gücün devlet kontrolü ve arzusu dışında birkaç kişinin veya bir grubun elinde toplanmasını engellemekti (Karpat, 2003:24-25).

kaynağından çıkartmaya çalışıyordu. Ayrıca, sistem hem devlet hem de girişimci açısından çeşitli risklerle doluydu (Çizakça, 2000:157).

İltizam ihalelerine yalnızca resmi yönetici sınıftan olanlar katılabiliyordu. İhale bedelinin bir bölümünün peşin olarak ödenmesi zorunluluğu da ihaleye katılımı, mali sermaye sağlayabilecek resmi yönetici sınıf üyeleriyle sınırlıyor, piyasaya giriş engellerini yükseltiyordu. Böylece, bir ihaleciler hiyerarşisi doğuyordu. Varlıklı tüccarlar ve tefeciler, büyük mültezimleri mali bakımdan destekliediler; büyük mültezimler de gelir kaynaklarını küçük mültezimlere ihale ettiler. Devletle doğrudan ilişki kuran ve ihale bedellerini düşük tutmak için danışıklı bir dövüş içinde olanlar, bu hiyerarşinin en üstündekilerdi (Kıray, 1995: 185).

Yeni vergi talepleri Anadolu'nun bir kısım yerlerindeki köylerde büyük nüfus dalgalanmaları meydana getirmişti. Konulan vergileri ödeyemeyecek duruma gelen köylerde oturanlar yerlerini terkederek, Anadolu'nun büyük şehirlerine göç ettiler. Bu durum ülke içinde düzenin daha da bozulmasına yol açtı. Göç edilen şehirler arasında başka başkent İstanbul gelmekteydi. Hükümet, bu göçe neden olan şartları ortadan kaldırmak yerine, gelenlere engel olup yurtlarına geri çevirmek şeklinde hareket etmiştir. Örneğin, hükümetin bir bölümü göç etmiş köyün vergisini kalanlardan alması, diğerlerinin de yerlerini terk etmesine neden olmaktaydı. Fakat devletin iç göçü önleme girişimi başarılı olamamıştır. Bu şekilde göçler, bazı köylerin boşalmasına ve şehirlerde bir sorun halini alan fazla nüfus birikimine yol açmıştır. Bu durum zirai mahsulün azalmasına, dolayısıyla alınan vergilerin de gün geçtikçe eksilmesine neden olduğu gibi, büyük şehirlerde gıda sıkıntısı ve büyük bir işsizler grubunun ortaya çıkmasına da yol açmıştır (Hallaçoğlu, 1997:31).

1683-1699 Savaşı, Osmanlı Devleti'ne ilk büyük yenilgiyi getirdi. Viyana bozgunu (1683) ile Karlofça Antlaşması (1699) arasında üç, bazen dört cephede sürdürülen savaşlar, Köprülüler'in 1660'lardan sonra bir süre için sakladığı göreli düzenlilik dönemini sona erdirdi. 18. yüzyılın başlarında İstanbul Hükümeti, birçok eyaleti bir bütün olarak, o eyaletlerdeki bazı yerel güçlülere iltizam vermek zorunda kaldı. Böylece, 18. yüzyıla miri mukataa iltizamlarını malikane olarak ele geçiren güçlü yerel aileler, Anadolu ve Rumeli'nin birçok bölgesinde merkeze karşı bağımsız sayılabilecek siyasi egemenlik alanları oluşturdular (Tezel, 1994:56).

Âyan usulü memleket idaresi, yerli nüfuz sahiplerinin kendi bölgelerinde idare yetkisi verme anlamına geldiğinden, şehirlerden kasabalara ve köylere kadar her bölgenin nüfuzlularının hükümetten aldıkları yetki yönünden kendi aralarında kademelenmeleri sosyal bir zorunluluk olmuştu (Akdağ, 1970-74:53).

17. yüzyılın sonlarından ve 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görülmeye başlayan âyanlık örgütü 18. yüzyılın ikinci yarısında kuvvetlenmiş, Anadolu'nun pek çok yerinde önemli rol oynamaya başlamıştır. Âyanlık, 18. yüzyılın ortalarına doğru önce Anadolu'nun önemli sancak ve kazalarında, yüzyılın ikinci yarısında ise bütün Anadolu'da hemen hemen köylere kadar her yerde görülmeye başlamıştır (Özkaya, 1994:13).

Âyanlar, devletin yahut sancak beyinin istediği vergileri toplarken zaman zaman çeşitli suistimaller yapmışlardır. Bunlar "âyaniye", "âyanlık ücreti" ya da "âyan caizesi" adı ile kendileri adına para topladıkları gibi "tevzi defterlerine" kendileri için vergi eklemekteydiler. Bu şekilde deftere istenilenden fazla vergi yazıp fazla olarak yazdıkları bu paraları sonradan kendilerine ayırıp, kendi çıkarları için harcadıklarından halk tarafından şikayete uğramaktaydılar (Özkaya, 1994:147).

Merkezde, siyasal iktidar sahiplerinin değişmesine -padişahlardan padişah hane halklarına, oradan vezir ve paşa hane halklarına, oradan da sokaklara- koşut olarak, taşranın siyasal yaşamında önemli dönüşümler meydana geldi. Genel olarak bakıldığında 17 ve 18. yüzyıllarda taşradaki siyasal güç, faaliyetlerinde başkentten daha özerk görünmekteydi. Hemen hemen her yerde, çoğu insanın gündelik yaşamında merkezi devletin önemi gözle görülür bir şekilde azalırken, yerel âyan ailelerininki artmıştır. İmparatorluğun çok geniş bölgeleri taşra âyan ailelerinin siyasal egemenliği altına girmiştir (Quataert, 2002:85).

Eski çift-hane sisteminde mukataa sahipleri olarak toprakların denetimini elinde bulunduran âyan, plantasyon benzeri çiftliklerin yayılması ve toprak ıslahı konularında yeni bir tür "girişimci" olarak öne çıktı. Hem genişleyen dış pazarın etkisi, hem de mültezim ve yerel askeri gücün başı olarak işgal ettikleri konumu korumak için paraya ihtiyaç duyuyor olmalarının baskısı, onları gelirlerini artırmaya iten ekonomik nedenlerdi (İnalcık, 1998:24).

3. Genel Bir Değerlendirme

16. yüzyıldaki bir savaşın maliyeti, milyonluk sterlin hesaplarıyla ölçülebiliyordu. 17. yüzyılın sonunda bu maliyet, on milyonlarca sterline yükselmişti (Kennedy, 1991:92).

17. yüzyılda Avrupa'da, devletin hızla büyümesi ve beraberinde artan kontroller yoluyla vergi gelirleri sayesinde, toplumdan ve ekonomiden alınan artık değer süratle artmıştır. Bu süreç Avrupa genelinde gözlenmekle beraber, Fransa özelinde daha da önemli bir boyut kazanmıştır. Bunun somut bir örneği, düzenli ordudaki asker sayısının hızlı artışında görülmektedir. 15. yüzyılın ortalarında yaklaşık 40 bin askeri olan Fransa, 18. yüzyılın başında bu sayıyı on katına çıkarmıştı. Aynı dönemde İngiltere'deki artış ancak 3,5 kat civarında kalmıştı. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde giderek artan bir bürokratikleşme ve büyüme aşaması yaşanmıştı (Eldem, 1993:20-21).

Tüm bu süreçlerin altında yatan bazı temel olgular, doğrudan doğruya devlet ile ekonomi arasındaki ilişkilerin içeriğinden kaynaklanmıştır. Büyüme ve merkezileşme sürecine girmiş olan mutlakiyetçi rejimin en büyük kaygısı, giderlerini kısmak, onun da ötesinde gelirlerini artırmak olmuştur. Bunun sonucunda ortaya çıkan devlet/ekonomi ilişkilerini belirleyen, ekonominin, devlet açısından gittikçe daha çok bir gelir kaynağı ve zenginleşme aracı olarak kabul edilmesi olmuştur. Bunun en temel öğesi ise, devletin vergi gelirlerine sabit fikre varan bir ilgi duyması ve dolayısıyla hazine gelirlerini mümkün olduğunca yüksek düzeye çıkarma (fiskalist) politikası izlemesidir. İkinci bir alternatif olarak borçlanma mekanizmalarını ve politik güçten hareketle gelir üretmeye yarayan tüm araçları eklemek gerekir. Bunun da ötesinde, tıpkı Osmanlı Devleti veya İspanya/Habsburg monarşisinde olduğu gibi Fransa, vergi gelirlerine ek olarak veya bu gelirleri daha hızlı bir şekilde nakde çevirmek kaygısı ve birçok ek önlemlerle, devletin borçlanma ve gelir sağlama imkânlarını artırma yoluna gitmiştir (Eldem, 1993:22).

Osmanlı Devleti'nden pek de farklı olmayarak, Fransa Krallığı'nın başlıca sorunu borçların geri ödenmesinde karşılaşılan zorluklardı. Dolayısıyla az çok sistematik bir borç ertelenmesi, konsolidasyon veya doğrudan doğruya reddine varan bir eğilim baş göstermekteydi. 16. yüzyıldan itibaren gittikçe hızlanan bu süreç, 17. yüzyılın ortalarına doğru ülkeyi iflasın eşiğine getirmişti. 1640 ve 1650'lerde talan

edilmiş devlet hazinesini tekrar doldurabilmek için %50'lere varan faizlerle borçlanmalara gidilmiştir (Eldem, 1993:23).

Batıdaki savaşların finansman alanı, pek çok aile/kişi için yeni kazanç aracı oluşturmuştur. Fakat, Osmanlılar savaş girişimciliğinden ticari girişimciliğe geçememişlerdir. Çünkü, savaş girişimciliği yani yağma ve korsanlık seferleri bütün toplumlarda olan ve Avrupa'daki sermaye birikiminin de nüvesini oluşturmuştur. İspanyollar Güney Amerika'yı, İngilizler de İspanyol gemilerini talan ederek ilk birikimlerine hız vermişlerdir. İspanyollar parayı ellerinde tutamadılar ama Kuzeyliler bunu ticari sermayeye dönüştürdüler. Uzun süre askeri ve ticari sermayede (özellikle denizlerde) aynı şey olmuştur. İngiliz birikimi ise Hindistan'ın yağması ile doruğa ulaşmış ve bu olay 18. yüzyılın sonlarında başlayan sanayi devriminin önemli ateşleyicilerinden birisini oluşturmuştur (Akad, 1995:150).

Osmanlı yenilgilerinin nedenlerini açıklama daha önceki yüzyılların zaferlerini açıklamak kadar zordur. 16. yüzyılın ilk yarısında, Yeni Dünya'nın zenginlikleri Avrupa'ya akarken, askeri dengeler Osmanlı Devleti'nin aleyhine döndü. Osmanlılar askeri teknoloji alanındaki üstünlüklerini yitirdiler. Avrupalı düşmanlarıyla önce aynı düzeyde, sonra da onlarınkilerden daha geri silahlar ve taktikler kullanarak savaşır oldular. Ayrıca, eskiden saldırı ve savunma savaşlarında askeri dengenin saldıran taraf lehine bozulması Osmanlılara avantaj sağlamış, fakat artık savunma sistemleri gelişmiş ve çok pahalılaşmıştı. Saltanat dönemi pek çok zafere tanıklık etmiş; Kanuni Sultan Süleyman, Zigetvar surları önünde ölürken, tahkim edilmiş kentlere saldırmanın güçlüğü acı bir şekilde görülmüştü. Surlarla korunan şehirler, savaşlarda gittikçe daha çok rastlanan bir unsur halini almaktaydı. Batı ekonomileri, yeni teknolojilerin ve savunma savaşlarının giderek yükselen maliyetlerini, Yeni Dünya'dan akan muazzam zenginliğin de yardımıyla, daha rahat karşılayabilmekteydi. 18. yüzyılda Avrupa'da her zamankinden daha merkeziyetçi bir nitelik kazanmakta olan mutlak monarşiler ortaya çıktı. Osmanlılar, bir dereceye kadar bu sürecin içinde yer alırken, dünyanın diğer devletleri dışında kaldı. İran Devleti yüzyılın ilk bölümündeki kısa yükseliş sonrasında zayıflayıp çöktü ve 20. yüzyıl başına kadar herhangi bir organize güç oluşturamadı. Daha da doğuda, Moğol Devleti ve Hindistan'ın diğer bölgelerinin tamamı Fransız veya İngiliz egemenliği altına girdi (Quataert, 2002:74).

17. yüzyılla birlikte dünyada savaşlardan en çok kârlı çıkan ülke İngiltere olmaya başlamıştı. Çünkü, İngilizler diğer Avrupa Devletleri ve Osmanlı Devleti gibi vergilerini tarım üzerine odaklamamışlar farklı alanlardan özellikle de ticaret ve ticarete dayalı vergi almaya yönelmişlerdi. Birçok Avrupa ülkesinde vergileme sorunu, yetersiz gelir toplamaktan kaynaklanmamakta, sosyal otorite sorunundan ileri gelmekteydi. Britanya'da bu tür sorunlar söz konusu olmamıştır. Çünkü değişen mali gereksinmeler karşısında vergi yapıları da değiştirilmiştir. Bu anlamda Britanya'da devlet, ekonominin her alanına vergilerle müdahale etmiştir (Price, 1999:135-136).[6] 17. yüzyıl sonunda ekilebilir alanlardaki komünal köylü mülkiyeti

[6] 1694'den 1780'e kadar vasiyetnameler (veraset) üzerinden pul vergisi alınmaya başlanmış, vasiyete bırakılan şeylerden pul vergisi kesilmiştir. 1777'den 1845'e kadar müzayedede satılan mallar vergilenmiş, 1782'den 1869'a kadar yangına karşı sigortalanan mülkler vergilendirilmiştir. 1784'de nakliye; 1784'de semer, nakliye atları ve yarış atları; 1785'de kadın hizmetçiler; 1795'de saç tozları (şampuan); 1796'da köpekler; 1797-1798 arasında saatler; 1696-1851 arasında pencereler; 1756-1777 arasında gümüş tabaklar; 1777'de erkek hizmetçiler; 1784-1874 arasında at bakıcıları vergiye tabi tutulmuştur. Diğer

Fransa'da %50, İngiltere'de %25-30 oranındaydı. Devlet yapılarının nüfuz etme yeteneklerine göre İngiltere bireysel, Fransa kolektif vergi toplama yöntemine yönelmiştir. Özü itibarıyla karşılaştırıldığında Osmanlı Devleti'nin uyguladığı vergi sistemi avarız hanelerinde olduğu gibi "kollektif vergi sistemi"dir. Devletin, ülkenin bütün altyapısal kaynaklarını kullanabilmek amacıyla saldığı vergiler/salgunlar, ilgili mahallelerin hanelerine bölüştürülerek toplanmaktaydı (Bkz. Reyhan, 2008:114-115).

İngiltere'de, vergileme açısından sosyal muafiyet yoktu. Ülkenin 17. yüzyılda artan zenginliği ticaretten ileri geldiğinden ticareti vergilemek kolaydı. 1640-1960 İngiliz Devrimi'nden sonra İngiltere'de Kilisenin vergileme yapması durdurulmuş, iltizam kurumu yavaş yavaş ortadan kaldırılmaya başlanmıştı. Parlamento, Krallığa gümrük, dolaylı vergiler ve arazi vergileri gibi sürekli vergiler vermiş; vergiler ulusal olarak birleştirilmiş oranlarda alınmaya ve vergilerin toplanması hazinenin kontrolü altında devlet görevlileri tarafından yapılmaya başlanmıştı. Vergi oranları, vergi mükelleflerinin temsili gücü Parlamento tarafından kabul edildiği için yüksek tutulmuştu. 1689-1717 yılları arasında vergi oranları üç misli artırılmış, İngilizler Avrupa'da en çok vergilenen halk durumuna gelmişlerdir. Vergi gelirlerindeki artış savaş maliyetlerinin artırılmasını sağlamış, böylece 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında İngiltere önemli bir askeri güç olarak görülmeye başlamıştır (Tallett, 1997:209).

Kısaca geçmiş, gelecek için sürekli bir başlangıç ve özsözdür, her zaman geçmişi araştırmakla öğrenilebilecek pek çok bilgi vardır. Nitekim, 3500 yıllık bilinen insanlık tarihinde sadece 275 yılın savaşsız yaşandığı gerçeği karşısında günümüzde bile devletlerin askeri olmayan sorumluluklarının büyük ölçüde artmasına rağmen savunma çoğu devletin belli başlı sorumluluğu halinde kalmaktadır.

Kaynakça

Akad, M. T. (1995), *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, İstanbul: Kastaj Yayınları.

Akdağ, M. (1999), *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II (1453-1559),* Ankara: Barış Kitabevi.

Barkey, K. (1999), *Eşkiyalar ve Devlet (Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi,* (Çev: Altıok, Z.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Black, J. (2009), *Savaş ve Dünya Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi-1450-2000* (Çev: Özkan, Y.), Ankara: Dost Kitabevi.

Cezar, Y. (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: 18. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih,* İstanbul: Alan Yayıncılık.

Cin, H. (1985), *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması,* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Çelik, B. (2004), "Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı", *EJOS,* No. 11, 1-163.

yandan Britanya, Fransa'daki yapılanlardan farklı olarak vergi toplamadaki yönetimsel ve politik sorunlardan kaçınmıştır. Böyle bir durumda vergi yönetimi toplumun büyük bir bölümünü kuşatmıştır. Dolaylı vergiler de kullanılarak etkin bir gelir arttırıcı mekanizma sağlanmıştır. Dolaylı vergiler tüketicinin alacağı ürünü görmeden önce üretim aşamasında vergilendirilmiştir. 18. yüzyılın sonlarında Londra'da sekiz veya dokuz firma tarafından yapılan bira üretiminin 2/3'ünde vergi toplamak çok kolaydı. Çünkü, Londra ulusal biradaki dolaylı vergilerin 1/3'ünü ödüyordu (Price, 1999:135-136).

Çelik, M. (2010), "Savaş ve Ekonomi", *Savaş Farklı Disiplinlerde Yeni Yaklaşımlar* (Der: Yalçınkaya, H.), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Çimen, A. ve Göğebakan, G. A. (2008), *Tarihi Değiştiren Savaşlar,* İstanbul: Timaş Yayınları.

Çizakça, M. (2000), "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Borçlanmanın Evrimi: XV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla", *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı: Ekonomi ve Toplum,* Sayı: 32, Yıl:6, Mart-Nisan.

Eldem, E. (1993), "Osmanlı Devleti ve Fransa: 17. ve 18. Yüzyıllarda Devlet-Ekonomi İlişkilerine Karşılaştırılmalı Bir Bakış", *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Faroqhı, S. (2008), "Osmanlı Vergi Mükelleflerinin Siyasal Etkinlikleri ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak* (Çev: Güven, G. Ç.ve Türesay, Ö.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Feldman, N. ve Slemrod, J. (2009), "War and Taxation", *The New Fiscal Sociology Taxation in Comparative and Historical Perspective* (Ed.: Isaac W. Martın, Ajay K. Mehrotra, Monica Prasad), NY**:** Cambridge University Press.

Genç, M. (2000), *Osmanlı İmpratorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Greengrass, M. (2006), "Politics and Warfare", *The Sixteenth Century* (Ed:Cameron, E.), UK: Oxford University Press.

Henrekson, M. (1993), "The Peacock-Wiseman Hypothesis", *The Growth of Public Sector, Theories and International Evidence* (Ed.: N. Gemmel), Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

İnalcık, H. (1998), "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak; Çev: Altok, Z.), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İnalcık, H. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600),* (Çev: Berktay, H.), Cilt: I, İstanbul: Eren Yayınları.

İnalcık, H. (2000a), "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a-Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar* (Editörler: Oktay Özel, Mehmet Öz), İstanbul: İmge Kitabevi.

İslam Ansiklopedisi (1991), "Avarız Maddesi", Cilt: 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kamen, H. (1999), *Modern European Society,* USA: Routledge.

Karpat, K. (2001), *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (Çev: Boztepe, R.), Ankara: İmge Yayınevi.

Kennedy, P. (1991), *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar),* (Çev: Karanakçı, B.), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kıray, E. (1995), *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar,* II. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mcneill, W. H. (1984), "Osmanlı İmparatorluğunun Dünyadaki Yeri" (Çev: Eğilmez, M.), *Tarih ve Toplum,* Sayı:2.

Öz, M. (1997), *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar,* İstanbul: Dergah Yayınları.

Özkaya, Y. (1994), Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları No:157.

Özvar, E. (2003), *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması,* İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Pamuk, Ş. (1999), *Osmanlı-Türkiye Tarihi 1500-1914,* İstanbul: Ak Yayınlar.

Pamuk, Ş. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pamuk, Ş. (2005), "18. Yüzyılda Osmanlı Para Sisteminde Canlanma", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiyesi* (Der: Karpat, K. H. Çev: Taner, S.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını.

Price, R. (1999), *British Society 1680-1880 Dynamism, Containment and Change,* Cambridge University Press.

Reyhan, C. (2008), *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Quataert, D. (2002), *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922* (Çev: Bertay, A.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Tabakoğlu, A. (1985), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi,* İstanbul: Dergah Yayınları.

Tallet, F. (1997), *War and Society In Early Modern Europe, 1495-1715,* London: Routledge.

Tezel, Y. S. (1994), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tızlak, F. (1994), "18. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIV İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkiyalık Hareketleri", *Belleten,* CLVII, Aralık 1993, Sayı: 220 den ayrı basım, Ankara: TTK.

Uzunçarşılı, İ. H. (1998), *Kapıkulu Ocakları,* Ankara: Türk Tarih Yayınevi.

Yetkin, Ç. (1984), *Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri,* İstanbul: Say Yayınevi.